

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2023]

Alev ÖNDER

<https://orcid.org/0000-0003-4012-3403>

Dr. Öğr. Üyesi | aonder@atu.edu.tr

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve
Teknoloji Üniversitesi

<https://ror.org/013z3yn41>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Şükûfe Nihal'in "Yalnız Dönüyorum" Adlı Romanında Aydın Bir Cumhuriyet Kadınının Dünyası

*The World of An Intellectual Republic Woman In The Novel
"Yalnız Dönüyorum" By Şükûfe Nihal*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received:* 13.07.2023

Kabul Tarihi | *Date Accepted:* 12.11.2023

Yayın Tarihi | *Date Published:* 30.12.2023

Atıf | *Citation*

Önder, A. (2023). Şükûfe Nihal'in "Yalnız Dönüyorum" Adlı Romanında Aydın Bir Cumhuriyet Kadınının Dünyası. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 1961-1986. <https://doi.org/10.34083/akaded.1327096>

Önder, A. (2023). The World of An Intellectual Republic Woman In The Novel "Yalnız Dönüyorum" By Şükûfe Nihal. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(3), 1961-1986. <https://doi.org/10.34083/akaded.1327096>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. <i>This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Alev ÖNDER | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Bu çalışma, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (KEKBMV) ile Beykoz Üniversitesi'nin 27-29 Ekim 2023 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "100. Yılında Cumhuriyet'in Kadınları/Kadınların Cumhuriyeti (1923-2023)" başlıklı uluslararası sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildirinin düzenlenmiş hâlidir.

Öz

Cumhuriyet döneminin ilk kadın şair, yazar ve eğitimcilerinden Şükûfe Nihal toplumsal tarihin önemli kırılma noktalarına tanıklık ederek kaleme aldığı eserlerinde sosyal meselelere duyarlılığını ortaya koyar. Yazar, bu çalışmada tahlil edilen *Yalnız Dönüyorum* adlı romanında 1908-1930 yılları arasında yaşanan toplumsal değişimin kadın bireylerin kimlik inşasına etkilerini biyografik bilgi ve tarihsel gerçekliğe dayanan unsurlar aracılığıyla yansıtır. Meşrutiyet, Mütareke dönemi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hürriyet ve eşitlik arayışları romanda Yıldız'ın millî kimlik ve benliğe dair düşünceleri aracılığıyla aktarılır. Romanda mutsuz bir evlilik anlatılırken bireysel tarih ile toplumsal tarihe eş zamanlı ayna tutulur. Bu çalışmada kadın ve kadınlık tanımları, toplumsal cinsiyet rolleri, evlilikte iktidar ilişkileri, toplumsal vazife hususlarının romanda ele alınışı feminist edebiyat eleştirisi ışığında irdelenecektir. Yazarın sosyal meselelere dair savunduğu tezler kadın kimliğinin inşası odak alınarak değerlendirilecektir. Ulus devlet inşasında ön plana çıkan "yeni hayat" konusuna Yıldız'ın eleştirel yaklaşımı ortaya konulurken "yeni kadın" imgesinin kurmacadaki izleri sürülecek Yıldız'ın kişilik gelişiminde cinsler arasındaki hiyerarşilerin etkisi sorgulanacaktır. Ahlakî çöküşün ve yozlaşmanın tasvir edildiği romanda bilgili ve kültürlü aydın kadınların idealize edilmesinde milliyetçilik ideolojisinin etkisi dikkat çekmektedir. Olumlu ve olumsuz kadın portreleri toplumsal sorunlara dair duyarlık ölçütü ile keskin çizgilerle ayrılırken modern kadın imgesinin romanda nasıl sorunsallaştırıldığı Yıldız'ın kimlik inşası odağında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum*, Feminist Edebiyat Eleştirisi.

Abstract

Şükûfe Nihal, one of the first female poets, writers and educators of the period of the Republic, reveals her sensitivity to social issues in her works by witnessing the important breaking points of social history. In her novel, Yalnız Dönüyorum (I'm Returning Alone) which is analyzed in this study, she reflects the effects of the social change between 1908-1930 on the identity construction of female individuals, with elements based on biographical information and historical reality. The search for freedom and equality during the Second Constitution, the Armistice period, War of Independence and the founding years of the Republic are conveyed through Yıldız's thoughts on national identity and self. While describing an unhappy marriage in the novel, individual history and social history are simultaneously mirrored. In this study, the definitions of women and femininity, gender roles, power relations in marriage, and social duty issues will be examined in the light of feminist literary criticism. The thesis defended by the author on social issues will be evaluated by focusing on the construction of female identity. While Yıldız's critical approach to the "new life" issue, which comes to the forefront in the nation-state building, is revealed, the traces of the "new woman" image in fiction will be traced and the effect of hierarchies between the sexes on Yıldız's personality development will be questioned. In the novel, in which moral collapse and corruption are depicted, the effect of nationalism ideology draws attention in the idealization of knowledgeable and cultured intellectual women. While positive and negative female portraits are separated with sharp lines by the criterion of sensitivity to social problems, how the modern woman image is problematized in the novel is addressed in the focus of Yıldız's identity construction.

Keywords: Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum*, Feminist Literary Criticism.

Giriş

Ataerkil toplumda aşağılanan, ezilen ve yok sayılan kadının ikincil konumu erkek öznelerin tekelindeki tarih ve edebiyat aracılığıyla da pekiştirilir. Eril söylemle inşa edilen tarihin görünmez yüzleri olan kadın figürleri merkeze alıp onları etkin bir karakter olarak kurgulayan yazarların eserlerinde kadın sesi önemli role sahiptir. Kadını ev içine hapsederek onun üzerinde tahakküm kuran eril bakış karşısında açık/doğrudan bir feminist bilinçle kurgulanmamış olsa dahi kadının fail olarak sanat yapıtında yer alması ülkemizde kadın haklarıyla ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet Dönemi'nde dikkat çeken bir husustur.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kadınlara yüklenen misyon özellikle kadın yazarların eril hiyerarşik yapılanmalar üzerine düşünmesini sağlamıştır. Kadın tarihi açısından önemli role sahip olan sanat yapıtları "aynı zamanda gelecek kuşak kadın yazarların kendilerini tanımlama süreçlerine katkıda bulunur; onların kendileri olabilmelerine ket vuracak ataerkil müdahalelere fırsat vermeyen bir kadın yazını mirası bırakırlar." (Çayırıcıoğlu, 2022: s.185) Erkek yazarların otoritesine rağmen kendi seslerini duyurmaya çalışan öncü kadın yazarlar ise kadının toplumsal konumunun iyileşmesi için feminist hareketin ilk evresindeki eşitlikçilik ilkesini odak kılmıştır.

Kadın yazını konusunda Aksu Bora, feminist tarihin dalga metaforu nedeni ile "tek boyutlu, yüzeysel ve eksik algılanma" olasılığı karşısında "akıntı" metaforunu kullanmayı tercih etmektedir. "Yaşar Nezihe'den Ekmek ve Gül'e, Şükûfe Nihal'den Duygu Asena'ya... bağlanan akıntular. Bazen kaynağını hemen göremediğimiz, kimi zaman birleşen, bazen coşup kabaran, bazen yer altına inen... Kimyası ve formu hem kaynağıyla hem içinden geçtiği coğrafyayla belirlenen" (2020: s.511) akıntular kadın yazını var eden ve zenginleştiren önemli bir geleneğin simgesidir. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kadın şair ve yazarlarından Şükûfe Nihal'in eserleri bu noktada kadın yazını açısından oldukça değerlidir.

Şükûfe Nihal eğitim ve çalışma hakkı başta olmak üzere kadın haklarını aktif şekilde savunarak eşitlik mücadelesi veren ve yaşamı boyunca toplumsal duyarlılığını ortaya koyan öncü yazarlardan biridir. 1896-1973 yılları arasında yaşamış yazar, toplumun çalkantılı dönemlerine tanıklık etmiştir. Toplumsal içerikli eserlerinde Jön Türklerin faaliyetleri, Meşrutiyetin ilanı, Çanakkale Savaşı, İzmir'in işgali, Mondros Mütarekesi, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında yaşananlar toplumun değişim dönüşümü aydın bir kadının kaleminden aktarılır. 1916-1919 yılları arasında İnas Darülfünunun önce edebiyat ardından coğrafya şubelerinde eğitim gören Şükûfe Nihal "buradan mezun olan ilk kadın olarak diplomasını alır." Farklı okullarda görev yapan yazar, ilk kadın öğretmenler arasında yer alır. (Argunşah, 2002: s.26) Onun dokunaklı yaşam öyküsü "zirveden unutulmuşun derin uçurumlarına" (Argunşah, 2002: s.11) düşüşün hikâyesini ortaya koyar. İfade özgürlüğünün gelişmeye başladığı bir dönemde yenileşme hareketlerine tanıklık ederek toplumsal içerikli eserler ile "yeni kadın" özneyi odak kılan Şükûfe Nihal şiir, roman, gezi yazısı gibi türlerde eserler kaleme almıştır. Şükûfe Nihal'e kitabında geniş yer verdiği için okurların kendisini mazur görmesini

isteyen Halide Nusret'in sözlerinde onun şairlik gücü ve toplumsal duyarlılığının altı çizilmiştir:

“Bu, ömrümce anlaşılmamış; ömrüm boyu, çorak bir toprakta akıp giden bir ince dere gibi ziyan olup gitmiş şair kadının ölümü, memlekette o kadar az yankı uyandırdı (...) Hâlbuki o şairdi, (...) memleketinin, milletinin dertlerini de engin bir duyarlıkla dile getirmiş kıymetli bir şairdi: Türk Edebiyat Tarihi'nin bir numaralı kadın şairi.” (Zorlutuna, 2021: s.344)

Şükûfe Nihal'in politik alandaki cesaretini öven bir diğer isim, İsmet Kür, “edebiyat dünyasında adı sanı var mı” sorusuna üzülererek olumsuz yanıt verir. Cumhuriyetin ilk kadın şair ve yazarları arasında yer alan bu önemli ismin belleklerden silinmesinde “kültürden sorumlu görevlilerin” büyük payı olduğunu vurgular. (Kür, 1995: s.41) Edebiyat dünyasında kadın belleğinin oluşmasında büyük role sahip olan Şükûfe Nihal, Türk kadınının bireysel ve toplumsal konumunda değişim yaratmayı amaçlayan faaliyetlerde bulunur. Yazar, Asri Kadınlar Cemiyetine üyeliği sırasında özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli faaliyetlerde bulunur. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyetinde¹ çeşitli çalışmalarda yer alır. 30 Mayıs 1919 tarihli Sultan Ahmet Mitinginde kalabalığa yaptığı konuşmada “Aziz vatan, beşiğimiz sendin, mezarımız yine sen olacaksın!” (Kurnaz, 1992: s.155) seslenişi ile yazar yurt sevgisini, vatani koruma hususunda irade ve kararlılığını içtenlikle ortaya koyar. Hayırsevenler Derneği, Çocuk Dostları Cemiyeti için de çalışmalara katılmış olan Şükûfe Nihal, Türk Kadınlar Birliği'ni diriltmek üzere Nezihe Muhittin ve İffet Halim başta olmak üzere kadın hakları mücadelesinde önemli roller üstlenmiş isimlerle birlikte hareket etmeyi sürdürür. (Argunşah, 2002: s.60)

Bu çalışmada “*Yalnız Dönüyorum*” adlı romanın incelenmesinde etkili olan husus, erken Cumhuriyet Dönemi kadın yazarlarının metinlerinin yeniden okunması ve metinlerle diyalog kurulması ihtiyacıdır. Ulus devlet inşa edilirken modernleşme evresinde yapılan reformlar değerlendirildiğinde “kadın hareketine, kadının konumunun dönüşümüne ve kadın-erkek eşitliğinin yasalarla somutlanmasına” (Yaraman, 2001: s.174) katkısının gözden kaçırılmaması gerektiği uyarısı bu bağlamda önemlidir. Cumhuriyet Dönemi'nin kadın hakları mücadelesine indirgemeci bir bakışla yaklaşmak, dönemin kadınlarını, onların mücadelelerini, eserlerini yok saymak ya da geri planda bırakmak kadın yazınının temellerine zarar verecek bir tutum olacaktır.

Aydın Bir Cumhuriyet Kadınının Romanı: *Yalnız Dönüyorum*

Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum*² romanı *Tan Gazetesi*'nde 1938 yılında tefrika edilmiştir. Yazar romanda aşk, evlilik ve kadın-erkek ilişkilerini ele alırken kadınların

¹ “Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti” ile “Kadın Halk Fırkası” Aslı Davaz'ın “Eşitsiz Kız Kardeşlik” adlı kapsamlı çalışmasında “Batı'nın süfrajist, eşitlikçi ve özgürlükçü örgütlerine en yakın” (Davaz, 2014: s.7) olduğu söylenebilecek iki örgüt olarak tanımlanır.

² İlk baskısı 1938 yılında Kenan basımevi tarafından yapılan “*Yalnız Dönüyorum*” adlı romanın L&M Yayınları tarafından yayımlanan 2005 tarihli ikinci baskısı çalışmamızda esas alınmıştır. Metinden yapılan alıntılar romanın bu baskısına aittir.

siyasi ve sosyal hakları için mücadelede aktivist kimliğini öne çıkarmış toplumsal değişimi vatan sevgisi vurgusu ile ortaya koymuştur. Romanın merkezinde yer alıp yazarla pek çok noktada benzerlik taşıyan Yıldız, Şükûfe Nihal ile özdeşleşir. Yıldız'ın çocukluk döneminde babasının çevresinde düzenlenen toplantılarda katıldığı siyasi faaliyetler, öğretmenlik mesleği, Türk Ocağındaki faaliyetler, Sultanahmet Meydanı'nda konuşması, sahip olunan ortak idealler nedeni ile Ahmet Hamdi Başar ile evlenmesi (Çayrılık, 1993: s. 66-67) gibi hususlar romandaki özdeşliğe işaret eder.

Yıldız'ın kimlik inşasında "kendilik" kavramı ve yurttaş bilinci iç içedir. Kendi ayakları üstünde durmak isteyen kadın karakterin evlilik kararında dahi toplumsal meselelere dair ortak duyarlılıklar etkili olmuştur. Bireysel konum ile toplumsal konumun birlikteliği romanda bu bakımdan büyük önem arz eder. Kadın karakterin benlik bilinci kazanma çabasına ayna tutulan romanda sosyal içerik/toplumsal yön önemli yer kaplar. Modernleşmeye tanıklık eden yazar, 1908'den itibaren yenileşme hareketlerinin ev içlerine yansımalarını kadın duyarlığı ile odak noktası kılar. Aydın kadınların ideallerinden uzaklaşmaması gerektiğinin altını çizirken okur, modernleşme ile kadın bireylerin kimliğinde yaşanan değişimi roman aracılığıyla sorgular.

Romanın başkışisi Yıldız'ın yaşamı ekseninde onun kendi varoluşuna dair soru(n)larından doğan bir özgürlük arayışı ile harekete geçip başkaldırdığı ve feminist söylemin ürünü addedilebilecek eylemlere imza attığı söylenemez. Romanda kadın kimliği vurgusu yapılan bölümlerde bedeni, bedensel istekleri, cinselliği yok sayarak bağımsızlık ve eşitlik arzusu ile hareket eden güçlü, bilgili ve ahlâklı kadın tipi ile karşılaşırız. Özel alana hapsedilmeyi reddeden kadın özne ekonomik özgürlüğünü kazanmak ve yurdun kalkınmasında vazife sahibi olmak ister. Eril tahakkümden kaynaklanan cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele eden feminizmin kadın ve erkeğin her alanda eşit haklara sahip olması gerektiğine dair yaptığı vurguya ışık tutulur. Bu bakımdan romanda feminist hareketin eşitlikçi yaklaşımının izini sürmemizi sağlayan bir kurgu söz konusudur. Modernleşme/Batılılaşma sürecinde değişen toplum erkek ile eşit siyasi ve sosyal haklara sahip olma çabasıyla ön plana çıkan kadın öznenin bakış açısıyla değerlendirilir.

Tülin Ural, kadın kimliğinin "milliyetçiliğin taşıyıcısı" rolü ile inşasında belirli sınırlara rağmen "satır aralarında, aykırı kahramanların sesinde" (2020: s.727) duyulan feminist sözün önemine işaret etmektedir. *Yalnız Dönüyorum* romanında da idealize edilmiş bir karakterin söz ve eylemlerinde satır aralarında da olsa kadının bireysel ve toplumsal konumunda bir dönüşüme yönelik mücadele ve özgürlük arayışı birinci tekil kişili anlatımla aktarılır. İdeal kadın kurgusunda birinci tekil kişili anlatım, benin/benliğin tanımlanmasında, varoluşsal kaygıların içtenlikle dile getirilmesinde etkilidir. Öte yandan kadın karakterin duygu ve düşünce dünyasına dair bilgiler yazıldıkça "ideal kadın metnin öznesi olacaktır." (Adak, 2020: s.161) Anne, eş ve yurttaş kimliği ile sınırlı bir alanda sahip olunmaya çalışılan özgürlük, metinde kimlik inşası için anahtar kavramlar arasındadır.

Romanda kadın karakter kendini gerçekleştirmek ve kendi sesini bulmak istese de eril söylem tarafından şekillenen roller nedeni ile ataerkil cinsellik kalıpları yeniden üretilmektedir. Ulus devletin “yeni kadın” modeli iyi eş, anne ve yurttaş olarak kadını cinselliğinden arındırarak sınırları belli kalıplara sokmaya çalıştığından geleneksel yapının erkek egemen söylemi baskındır. Fakat romanda kadın bireyin varoluşsal sorunlarına işaret eden sorgulamalar satır aralarında da olsa ben (lik) meselesini de ön plana çıkarmaktadır.

Kuruluş dönemi kadın yazarlarının metinlerinde birinci tekil şahıs kullanımı varoluşun toplumsal alanda edebiyat aracılığıyla ortaya konulma çabasında önemli role sahiptir. Ayrıca “bu kadınların edebi metinleri aracılığıyla kadınlık konumu ve kendi benlikleri üzerine düşünmeye yönelmiş olmaları” (Sakman, 2018: s.49) hususu dikkate değerdir. Bu bağlamda *Yalnız Dönüyorum* romanında kadın bireyin hem özneleşme serüvenindeki arayışların hem de feminist bilince ulaşmasındaki zorluk ve engellerin analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Kadın Öznenin Kendini Var Etme Uğraşı ve Kimlik İnşası

Yalnız Dönüyorum romanı bir geriye dönüş sahnesi ile başlar. Eserin girişinde Yıldız’ın iç dünyası onun kendi iç sesleri ile resmedilirken kadın karakterin geçmişte yaşadığı deneyimler geriye dönüşlerle anlatılır. Onun kişilik gelişiminde rol oynayan olaylar ve insanlar betimlenirken hem kadın bireyin açmazları hem de toplumsal çalkantılar iç içe ortaya konulur. “Salonlar, saltanatlar, ışıklar, eğlenceler onun; onların olsun. Bana yeşil kırlar, mor salkımlar arasındaki bu üç odalı, tahta ev yeter... Burada ruhum dinleniyor; burada varlığım temizleniyor.” (Şükûfe Nihal, s.9) sözleri ile Yıldız’ın kendi ruhsal iyileşme ve arınma sürecine ışık tutulacağı ifade edilir.

Yenileşme nedeni ile yaşanan sosyal değişimin irdelendiği romanda saltanat, ışık ve eğlence simgeleri ile “öteki” grupta yer alanlar kendi kültürlerine yabancılaşmış alafranga tiplerdir. Yıldız’ın altı ay önce ayrıldığı Hasan ve çevresindeki özenti tipler onun ruhsal yorgunluklarının temel kaynağıdır. Paris’te eşinden ayrılıp İstanbul’a döndüğünü ve Maltepe’de küçük tahta eve yerleştiğini belirten Yıldız, her geçen gün “ruh hürriyeti” için yeni bir parça daha kazandığı bilinci ile yaşamını sürdürmektedir. Romanda “hürriyet” sözcüğünün kadın karakterin hem kişisel hem de sosyal kimliği açısından önemine işaret edilmektedir. Kadın bireylerin erkeğe itaat etmesine karşı çıkan Yıldız mutsuz olduğu evliliğine nokta koyduğunda acı çektiğinin fakat aciziyet duymadığının bilincinde olduğunu ifade eder. Romanın ilk sayfasında yer alan “Ben hayata boyun eğmemeye karar verdim.” (Şükûfe Nihal, s.9) cümlesi romanın adında dikkat çeken “direnme” eylemini vurgulamaktadır.

Yıldız kendi kendisini yok saydığı, ruhsal ihtiyaçlarına duyarsız kaldığı, sonradan boşa geçirdiği yılları anımsarken kültürel kodların da yeniden sorgulanması gerektiğini düşündürür. Kendisinin “çamur denizi” içine saplanıp kalmış bir hâlde yaşadığını belirttiği yıllara dair bir hesaplaşma söz konusudur. Yanlış batılılaşmanın doğurduğu toplumsal çürümeyi kirin temel kaynağı olarak eleştirir. Özbenini anlama çabası ile

kendisini sorgulamaya başlayan Yıldız'ın çelişkileri, iç çatışmaları ve çıkmazları romanın başlangıç kısmından itibaren ortaya konulur:

“Ben ki, içimde dünyaları devirecek sanılan bir enerji ile, her şeyi avuçlarımda istediğim kalıba dökerim diye övünür dururdum. Ben ki boyun eğerlerden iğrenirdim; nasıl oldu da bir çamur denizinde böyle yıllarca bocaladım, durdum!..” (Şükûfe Nihal, s.14)

Kadın öznelerin eril güç tarafından “boyun eğmesi gereken” kimseler olarak algılanmasına yaşamı boyunca karşı çıkan Yıldız'ın özgüveni evlilik yaşamında azalmıştır. Onun kendini sorgulamalarında gücünü yeniden keşfetme çabası aslında umut ışığı olarak okunsa da cinsiyet kimliği etrafında kurulmuş bir benlik algısının öne çıktığı söylenemez. Bocalama/çatışma hâinden söz edilmekle birlikte Yıldız'ın kişisel gelişimi “idealize edilmiş bir örnek kadın yurttaş” vurgusu üzerinden resmedilmektedir. Biz ve ötekiler ayrımı “ideal kadın” ile “istenmeyen/tehlikeli/zehirli/canavar kadın” kategorilerine işaret eder. Modernleşme sürecinde Cumhuriyet Dönemi'nin reformları ile görünürlük kazanan kadın bireyin temsil ettiği değerler ön plana çıkmaktadır. Kadın öznelerin yeniliklerin özünü kavrama ve değişme aşamasında Avrupalı kimliği taklit etmemeleri, özlerinden uzaklaşmamaları gerektiği savunulur. Romanda “yeni kadın” Batılılaşma ile değişime uğrayan sosyokültürel unsurlar aracılığıyla resmedilir.

Sosyal Değişim Sürecinin Kadının Konumuna Yansımaları

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kadının eğitimi ve çalışma hayatı yeni toplumun inşa sürecinin odağında yer alan temel meselelerden biridir. Modern kadın öznenin konumunda “simgesel bir kalkan yerine geçecek yeni ahlakçılık biçimleri” belirleyici rol üstlenir. Eğitilmiş ve güçlü kadın imgesi için “dışiliğin denetim altında tutulması ve cinsel tevazu, ‘modern’ kadının simgesel zırhının parçası ve bileşeni” (Kandiyoti, 2007: s.238) olarak ön plana çıkar. Resmi ideolojinin hâkim söylemine uygun kültürel yapıda temsilci rolündeki eğitilmiş kadın figürün kahramanlaşması söz konusudur. Yozlaşmanın ve geri kalmışlığın sembolü olan kadınların toplumda cahil, bilgisiz veya Batı taklitçisi tip olarak varlığını sürdürmesi önemli bir problem kaynağıdır.

Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde Yıldız cehaletin, geri kalmışlığın ve toplumsal baskıların sona ereceği yeni bir yaşam tarzına kavuşulacağını düşünerek büyük sevinç duyar, fakat hayal kırıklığına uğrar. Yıldız'ın hem bireysel hem de toplumsal kimliğinde önemli kırılmalara neden olan hayal kırıklığı eşitlik ve hürriyete dair umutların boşa çıkmasının sonucunda belirgin hâle gelir. Medeni olma ve toplumsal kalkınma ümitlerinin yerini “yeni hayat” adı altında ahlaki çöküşün ve Batı özentisi yaşam tarzının aldığı evre Yıldız'ı mutsuz ve huzursuz kılar.

Ulus devletin kurucu figürleri “kadınların siyasal, toplumsal ve ekonomik konumlarını iyileştirmeye yönelik reformlara sembolik bir anlam” (Onbaşı, 2012: s.81) yükleyerek bu reformların “yeni toplum” ve “yeni hayat” inşa sürecinin önemli parçası olmasını sağlamıştır. Yıldız destekçisi olduğu “yeni ulus” için mücadele etmeye kararlı bir öncü figür olarak kendisini millete adamak ister. Toplumda hem iffetini koruyan eğitilmiş eş ve fedakâr anne rolü sürdürülmeli hem de değişime ayak uydurulabilen aydın kadın

misyonuna sahip çıkılmalıdır. “Kadınlarına serbestlik veren ailelerde şuur yoktu. Bunların çoğu millî duygulardan uzaklaşmış, Frenkleşmeye mütemayil insanlardı.” (Şükûfe Nihal, s.62) diyerek rasyonel düşünme becerisine sahip olmadan sadece zevk ve sefaya dalan kimseleri eleştiren kadın karakter “şuur” sahibi olmadan kimliğin korunmasının mümkün olmadığını vurgular. Dönemin sosyalleşme biçimine ayna tutan balolarda tanık olduğu özenti tipleri romanda ahlâkçı bir üslupla eleştirir.

Balolar “kültürel Batılılaşma ve sekülerleşme sürecinin sonucu” olarak ortaya çıkmış ve “Türk erkekleriyle kadınlarını yeni, ‘çağdaş’ sosyalleşme ve eğlence biçimlerine alıştırtma[yı]” (Yılmaz, 2023: s.247) amaçlamıştır. Geleneksel sosyalleşme mekânlarındaki cinsiyet ayrımı bu mekânlarda görülmez. Yıldız romanda bu gelişmeleri şu sözlerle resmeder:

“Kadınlar kara örtülerinden sıyrıldılar; çocukluğumdan beri beklediğim ışıklı günler geldi. Sevincimizin sonu yok. Üzerimizden bir mezar kapağı kaldırılmış gibi... Büyük otellerde, sefaretlerde sık sık balolar veriliyor. Bunlara Türk kadınları da gitmeye başladı.” (Şükûfe Nihal, s.18)

Yeni ulusun sunduğu “yeni hayat” (Şükûfe Nihal, s.35) imkânı eşi Hasan başta olmak üzere karakterlerin kimliğinde bir alt üst oluş gerçekleştirdiğinde Yıldız gerçek bir aydınlanma yaşanmadan şekilsel bir değişimin topluma verdiği zarar nedeni ile kaygılanır. “Kadınlar dekolte giyeceklermiş. Sen de (...) artık Avrupa kadınları gibi giyinmeye alışsın. Sana bütün o bilmediğin hayatı göstereceğim: Seni bir Avrupalı kadın gibi yaşatacağım” (Şükûfe Nihal, s.20) diyen eşi Hasan’ın öz değerlerinden uzaklaşıp yabancı birine dönüşmesine tanıklık eden Yıldız onunla “toplumsal duyarlık” noktasında uzlaştığı için evlendiği günleri anımsar. “O günlerde birbirimizle hep, içinde bulunduğumuz en kuvvetli mevzu olan yurt ve millet meselelerinden başka bir şey görüşmüyorduk. Hasan, benim heyecanlarımı anlar görünüyor, kendisi de aynı duygularla heyecanlanıyordu.” (Şükûfe Nihal, s.91) ifadesinde de evlilik kararının arka planına ışık tutar.³

Cumhuriyet Dönemi’nin idealist bir aydın kadını olarak Anadolu kalkınmasında rol almayı planlayan Yıldız ile başta uyumlu olan Hasan’ın yaşadığı değişim millî kimlik ve benliği yitime uğratan ahlâkî yozlaşmanın ürünüdür. Yeni ulus devlet inşasında “toplumu, çözülme, yozlaşma ve parçalanma tehlikelerine karşı korunması gereken bir ‘bütünlük’ olarak gören bir toplumsal/kamusal felsefe” (Durakbaşa, 2012: s.92) geliştirme çabalarına rağmen sosyal, kültürel ve ekonomik problemlerin romanda özellikle kadın öznelerin yaşamında etkili olduğuna işaret edilir.

Hasan, amcasından sermaye aldığı ilk işi “yeni hayat, menden hayat, Avrupa hayatı, garp hayatı, sosyete hayatı ve daha bilmem ne hayatı dedikleri yanlış anlaşılmalı, yarım öğrenilmiş bir âlemin içine atılmak” (s.127) olacaktır. Batılılaşmanın tanımının dahi

³ Şükûfe Nihal’in kendi yaşam öyküsünde de benzer bir durumun söz konusu olduğu bilinir. “Millî Mücadelenin devam ettiği yıllarda Hamdi (Başar) Beyle sosyal meselelere karşı duyarlı olduğu için evlenmeyi kabul etmiştir.” (Argunşah, 2002: s.128)

henüz yapılamamış, kavramların anlam dünyasının sorgulanmamış olması romanda ben anlatıcının üzerinde durduğu önemli bir noktadır. Yarım kalmışlık sadece kadın karakterin değil, çalkantılı dönemden geçen toplumun kendisinin de ana meselelerinden biridir.

Ataerkil kültürün üst cins addettiği erkek temsiline uygun davranarak eşi Yıldız'ı sıkça eleştiren, aşağılayan ve onun eksiklerini dile getiren Hasan idealist bir kahraman olmak yerine zevk ve eğlence düşkünlüğünü seçmiş bir öznedir. Romanda mekânlar ve nesnelere betimlenirken onun tercih ettiği yaşamın simgelerine dönüşmektedir. Gedikpaşa'dan Şişli'ye taşındıklarında Hasan eşinin yemek yiyişini, kılık kıyafetini ve selamlaşma biçimini değiştirmeye çalışır ve Yıldız'ın Avrupai tarzda yaşayan kadınları örnek almasını ister. Beyoğlu'ndaki kadınları gösterip onlar gibi yürümesini istediğinde Yıldız: "Bunlar en adi tabakadan, yüzleri kötü şekilde boyanmış kadınlardı. (...) Hasan, bu bayağı kaldırım tazeciklerini sonsuz bir iştahla takip ediyor." (Şükûfe Nihal, s.129) diye düşünür. Bu noktada Yıldız Batılı değerleri kavrayamayan kişilerin eşi Hasan gibi kimlik krizinden kurtulamadıklarını düşünür. Haftada en az bir kez bara gitmenin "Avrupalı gibi yaşamının birinci şartı" hâline geldiğini, memlekette "bir bar iptilâsı" olduğunu üzümlerle belirtir. Kendisinin Avrupalılaşıma algısının çok farklı olduğunu vurgulayarak "sarhoşluk, teklifsizlik, en açık, bayağı sözlerle flört" ile dolu ortamı eleştirir. (Şükûfe Nihal, s.138)

Romanda İstanbul'da zevk ve sefa alemine ışık tutarken memleketin yoksullukla boğuşan içler acısı hâlini de hatırlatan Yıldız, küllerinden doğmaya çalışan anayurdunu ve "bir avuç dejenere insan" ile bağımsızlık uğrunda can verenleri eş zamanlı düşünür. "Memleketi kara taassuptan kurtarmak için, ona biraz yaşamak arzusu verebilmek için lâzım olan bu hayatı ben çocukluğumdan beri bekliyordum; ama böyle iğrenç şekilde değil!.." (s.142-143) sözleri onun hayal kırıklığının sebebinin açık ifadesidir.

Her tür bağınazlığa karşı çıkan aydın bir kadın olarak Yıldız için çalışmak ve ekonomik özgürlüğe sahip olmak önemli bir husustur. Roman boyunca bu konuda duyarlılığını ifade etse de eşi onun çalışmasını istemediği için eyleme geçmez. Bu konu Yıldız'ın savunduğu değerler ile sergilediği tutum noktasında çelişki/çatışma yaratan zıtlığın ifadesidir. "Hasan (...) şimdi tıpkı eski bir ev kadını, yahut kocasından yalnız para bekleyen ve ona karşılık evde bir süs olarak kalan, fantazi bir kadın gibi görmek istiyordu." (Şükûfe Nihal, s.142) cümleleri erkek egemen bakışın kadını ikincil ve edilgen konumda algılayışına yönelik bir eleştiridir.

Romanda kadının varlığını "vitrin unsuru" olarak seyredilen veya iştahla elde edilmek istenen bedeninin sahibi olarak sınırlayan eril söyleme yönelik bir eleştiri söz konusudur. Yıldız salon toplantılarında açık saçık hikâyeleri keyifle ve ilgiyle dinleyen kadınlar karşısında öfkelenir. "Avrupa'da her kadın böyle hikâyeleri dinler" uyarısına karşılık: "Ah, şu yarım görülüp anlaşılmış, yahut anlaşılmamış Avrupa'nın bizim başımıza açtığı dertler!.." (Şükûfe Nihal, s.221) diye düşünür.

Yarım anlaşılmişlik/yarım kalmışlık hususu kimlik arayışı noktasında değerlendirilirken Batı'nın yerleşik değerlerinin oynadığı rolün cinsiyet hiyerarşisi üzerinden düşünülmesi sağlanır. Batılı, erkek, aktif ve güçlü oluş arasında kurulan bağların kültür tarafından inşa edilmiş bir kurgu olduğu noktasına ışık tutulur. Helene Cixous'un, eril sistemi hâkim kılan karşıtlıkların gerçeği yansıtmayan bir ideolojik bakışın ürünü olduğuna dair savunduğu düşünce bu açıdan önem arz eder. (Moran, 2003: 260)

Batılılaşma meselesini modernleşme eksenli düşünerek destekleyen Yıldız, kadını “süs eşyası/zevk aracı ” konumuna indirgeyen cinsiyetçi bakış açısına karşı çıkar. Ataerkil düzende aşağılanan, ezilen, yok sayılan kadın figürün modernleşme taraftarı olarak hürriyetin ilan edildiği günlerde kendi kimliğini tanımlama biçimleri üzerinde yeniden düşünmesi gerektiğine işaret eder. Romanda Yıldız'ın benliğini tanımlama/anlamlandırma evresinde iç dünyasına ayna tutulmaktadır:

“Cemiyetin içinde yabancıyım; herkes de bana yabancı... Ben sevmek için yaratılmışım. (...) Yine öyle ama, aramız bu insanlarla açık ... Onlar beni acayip bir mahlûk gibi kendilerinden ayrı görüyorlar; doğru, hakları var... İğrenç bir burjuvazi havası içinde iç yüzleri paslanan, küflenmiş insanlardan kaçıyorum (...) Zaman zaman beni görmeye gelen Fahir ağabey olmasa (...) içinde bunaldığım muhitten uzaklaşsam büsbütün deli olacağım.” (Şükûfe Nihal, s.218)

Ataerkil toplumda “ikinci cins” olarak “öteki” kılınan kadın öznenin kendi iç sesleri aracılığıyla duygu dünyası yansıtılmaktadır. “Ben” ve “onlar” ayrımı Yıldız'ın sahte bulunduğu topluluk karşısındaki yalnızlığının göstergesidir. Kadın karakter, kendi ailesinde mert, kadına değer veren erkeklere tanık olduğundan gördüğü yeni tiplere çok yabancıdır. Kendi babasının ve akrabası Fahir'in nitelikleri bakımından “rol model erkekler” olduklarını savunur:

“Fahir ağabeyde bütün ince duygular, sanat sevgisi, kahramanlık, vatanseverlik, zarif, kibar bir salon erkeği olabilmek hususiyetleri hep bir arada yaşıyordu. Fahir Ağabeyden önce bir de bu tipten erkek olarak babamı tanımıştım. Sonrakiler? Tek yüzlü bir mukavva... Birer can sıkıntısı... Boğucu bir budala... Ne bileyim, hepsi birer eksik adam!...” (Şükûfe Nihal, s.231)

Yıldız, kadın erkek eşitliğini savunurken kendisine eğitim ve çalışma hakkı konusunda destek olan babasını ve Fahir ağabeyini övgü dolu sözlerle anar. Onun idealize ettiği kadınlar ve erkekler “iyi bir yurttaş” olma bilincine sahip kimselerdir. Yıldız'ın toplumsal meselelere yaklaşımı vatana dair duyarlılığı ile şekillenir. Aydın sorumluluğu üzerine düşündüğü anda geçmişte gazi ve şehit yakınları başta olmak üzere toplumda ihtiyaç sahipleri için çalıştığı dernekleri anımsar. Yakınlarını savaşta yitirmiş olan Ali'nin zorlu yaşamına tanıklık ettiklerinde eşi Hasan ile “Harp Öksüzleri Derneği”ni kurmuş otuz kırk arası üye ile savaş mağdurlarına yardım etmiştir. Ali'nin yaşlı annesi burada işe alınmış ve Ali de okula yazdırılmıştır. Romanda Yıldız kendisini kötü hissettiği anlarda Harp Öksüzleri Derneği için yeniden çalışmaya başlaması gerektiğini düşünür. Sonradan Himaye-i Etfal'e devrettiklerini belirttiği bu dernekte yapılan

çalışmalar onun ruhunu iyileştirmektedir. Yurdun kara günlerinin birdenbire aydınlanamayacağı idraki ile özellikle aydınlara düşen görevin fazla olduğu üzerinde sıkça kafa yoran Yıldız: "Hâlbuki benim içine karıştığım sosyete de (...) bu küller altından yeni çıkan yurda ait hiçbir şey düşünen yoktu." (Şükûfe Nihal, s.147) diyerek sitem eder.

Sivil toplum kuruluşlarında çalışmadan geçen günler Yıldız için "faydasız ve boş" addedilir. Kadın karakter, modernleşmenin kadının kamusal alanda görünür olması, çalışarak kendi ekonomik özgürlüğüne ve kamusal rollere sahip olması boyutlarının altını çizmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarından itibaren eşitlik mücadelesi veren kadın bireylerin gazete, dergi ve derneklerde aktif olarak rol aldıkları bilinir. Pek çok faaliyete katılarak toplumsal seferberliğe katkı sağlama gayreti içinde bulunan Yıldız romanda apandisit rahatsızlığı sırasında evinde dinlenirken dahi Harp Öksüzleri Derneği'nde yapılacak işleri düşünür. "Didinmeye, çarpışmağa alışmış insanlar için böyle bir koltuğa bağlı kalmak, ne sıkıntılı şey!.." (Şükûfe Nihal, s.15) diyen Yıldız hasta yatağında dahi çalışması gerektiğini düşünür:

"Ben yattığım yerde bin türlü proje hazırlıyorum. Elimde Yüksek Muallim Mektebi'nden alınmış iyi bir diploma var. Zaten çalışmak en büyük idealimdi. Evlenince Hasan çalışmamı istememişti." (s.39) Hasan: "Ben seni geçindiremez miyim, benim çalıştığım el vermez mi?" (...) Onun beni ideallerimden vazgeçirmeyeceğini sanmıştım." (Şükûfe Nihal, s.113)

Yıldız'ın idealist kimliği sahip olmasında etkin iki kişi, babası ve Fahir ağabeyi ona Namık Kemal ve Tevfik Fikret başta olmak üzere vatansever aydınları tanıtmıştır. Aydın, kültürel donanımına sahip, meşrutiyet taraftarı babası ve Fahir ağabey eşit vatandaşlık hakkı ve hürriyetin savunucusudur. Yıldız, babasının kendisine okuyup ezberlettiği parçaların "büyük, iyi düşünceler, vatani kurtarmak için yazılmış şeyler olduğunu" (Şükûfe Nihal, s.45) anladığı için sekiz yaşında bir çocuk olmasına rağmen sevgi ve heyecanla metinleri okuduğunu aktarır. Çocukluk yıllarında babasının çok sayıda misafirin önünde ona hitaben sözleri Yıldız'da derin iz bırakmıştır:

"Yıldız, dedi, dünyada yapacağı şeylerin hududunu bilecek bir kızdır. Ona mümkün olan her şeyi tanıtacağım, o bunların arasından en iyisini, en doğrusunu seçmeyi bilecektir. (...) Bütün kadehler benim için yükseldi. Kalbimde sevilmekten, inanılmaktan, beğenilmekten doğan bir şey kabardı. Mağrur ve mesuttum..." (Şükûfe Nihal, s.47)

Babasının desteği sayesinde çocukluk döneminden itibaren özgüvenli yetişen Yıldız, ideallerine kavuşma yolculuğu boyunca babasının kendi kişiliği üzerindeki olumlu etkisini hisseder. Kimi zaman babasının yabancı dostlarının evine onunla gittikleri anıları hatırlayarak Garp musikisi dinlediğini, babasının alafranga şeyler söylediğini, ona bu parçalara dair tek tek bilgi verdiğini dile getirir. Doğu kültürüne sahip olup kendi geleneklerini koruyarak modernleşme hedefiyle ilerlemenin önemini babasından öğrenir. Bu anlamda babasıyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Zavallı babacığım, her fırsatta beni o köhne saltanat Türkiye’sinin geriliğinden kurtarmak, kafamı, ruhumu açmak için elinden geleni yapıyor, beni uyandırıyor. Bir mızıka sesi içinde destanî kahramanlık duyguları yaratır; vatan yolunda kan dökeceklerle beraber can vermek için hamleler duyardım.” (Şükûfe Nihal, s.51)

Yıldız’ın aile yaşantısı ile Şükûfe Nihal’inki arasında önemli benzerlik söz konusudur. İstanbul’da bir yalıda doğan yazar kültürlü bir aileye mensuptur. Babası eczacı Miralay Ahmet Abdullah Bey onun eğitim yaşamında oldukça etkilidir. Aydın bir insan olan babası ve evlerinde yapılan toplantılarda tanıklık edilen fikir alışverişleri, siyaset ve sanat tartışmaları yazarı besleyen bir atmosferin göstergesidir. Biyografik unsurlara sıkça yer verilen romanda Yıldız da toplumsal meselelere duyarlığı babasının çevresinde toplanan aydın grubu sayesinde gelişir. (Argunşah, 2002: s.20) Yıldız’ın duygu ve düşünceleri aktarılırken idealize edilmiş bir kadın öznenin sesi duyulur.

Babası ve Fahir ağabeyi sayesinde idealist aydınları tanıyan Yıldız, Tevfik Fikret’e hayranlığını romanda sıkça ifade eder. Şaire ithafen yazılmış şiiri de bulunan Şükûfe Nihal’in şaire beslediği hayranlığın romana yansıdığı anlaşılır. Şükûfe Nihal, Tevfik Fikret’in “ahlâkçılığı” ve “Baticılığı”ndan çok etkilenmiştir. Fikret’in kadının toplumsal konum bakımından hak ettiği yere gelmesini savunduğu şiirleri de Şükûfe Nihal’de derin iz bırakmıştır. (Kayhan, 2005: s.32) “Elbet sefil olursa kadın alçalar beşer...” (Şükûfe Nihal, s.61) dizesine yer verirken Fikret’i sevgiyle anımsayan Yıldız’a göre şair memleketi yürekten düşünen bir sanatkar kimliği ile çok değerlidir. Tevfik Fikret’in “Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin!” (Şükûfe Nihal, s.60) dizesinin de hatırlatıldığı romanda *Yalnız Dönüyorum* başlığında vurgulanan tek başınalığı duyumsama deneyimine özgürleşme hissi ile bağlantılı olarak olumlu anlam yüklendiği düşünülür. Hak ve eşitlik kavramlarına büyük önem veren “Fikret’te işte böyle hep vatan, hep yükseliş ... Hep hak ve hesap aramak ... Hep sefil olan kadın ve çocuk!...” (Şükûfe Nihal, s.61) diyerek onun toplumsal kalkınmaya, eşitsizlik ve haksızlığa uğrayan kimselere verdiği önemi ifade eden Yıldız, şair ile ilişkisini “anlaşmış bir baba kız, sonuna kadar ayrılmıyacak iki dost gibiyiz. Onda insanlık, sanat, incelik, derinlik, vatan; onda her şey var...” (Şükûfe Nihal, s.201) sözleriyle betimler.

Yıldız’ın edebiyata ilgi ve sevgi duymasında büyük rol oynayan babası haksızlıklara karşı verdiği siyasi mücadele nedeni ile Arabistan’a sürülür ve yolda çöl şartlarından dolayı hayata veda eder. Ailesi onun nerede olduğunu dahi öğrenemez. Yıldız, ailesi ile Selanik’e ardından İstanbul’a gelir. Otuz beş yaşında, piyano çalan, Servet-i Fünûn romancılarını okuyan, şık ve güzel bir kadın olarak tanıtılan yengesi ile amcası Ömer Paşa onları karşılar. Kişi ve mekân betimlemesinde Batılı değerleri ve modernleşmeyi simgeleyen unsurların işlevselliği dikkat çeker. Ailenin Galatasaray Sultanisinde okuyan oğulları Fahir babasından sonra Yıldız üzerinde çok etkili ikinci erkek kahramandır. Yıldız’ın İstanbul’a amcasının evine geldiği dönemde 1908 inkılabı yaşanmıştır:

“Denizler, sokaklar hürriyet şarkılarıyla coşuyordu. Ben, bütün o coşup taşanların daha üstünde bir heyecanla coşuyordum. Memleket kurtuluyor,

memleket yükselecek, millet rahata erecek. Mekteplerimiz olacak, hele kadınlar o kadar bilgisizlikten, bönlükten kurtulacaklar; biz de medenî insanlara benzeyeceğiz." (Şükûfe Nihal, s.57)

Yıldız, bilgi ve medeniyete ulaşmada eğitimin gücüne dair farkındalığı erken dönemde yaşar. Amcası ve Fahir ağabeyi memleketteki eğitimi ve eğitim kurumlarını beğenmediklerini açık bir dille ifade ederek Yıldız için özel hocalar tutulmasını sağlar. Kadının "nasıl okutulacağını, nasıl yetiştirileceğini" bu noktada aydın erkek grubunun tartıştığı ve karar mekanizması olduğu anlaşılır. Kadın hakları taraftarı olan erkek öznelerle göre kadın bireyin de yurt gibi korunması/savunulması gerekir. Romanda Fahir'in bir mektubunda kaleme aldığı şu sözler dikkat çekicidir: "Oku Yıldız, daima oku (...) Kadın müverrih ... Bu, ne kıymetli hakikat! Bu hakikat önünde küçülmek kabil mi? (...) Hattâ ilk mevzuunu düşünüyorum: "Tarihte kadınlar!" (Şükûfe Nihal, s.69) Fahir'in bu sözleri kadını görünmez kılan ve yok sayan erkeklerin tarihine eleştirel bakışı bir erkeğin sesinden duyurur. Dış tehditler karşısında milletine anne ve öğretmen kimliğine sahip olacak öncü kadınlar kamusal alanda ve özel alanda rol model olmalıdır. Öğrenme ve araştırma hevesi ile dolu Yıldız, çevresinde kendisine rehberlik eden bu erkek figürlerle pek çok konuyu tartışabilecek özgüveni kazanır. Fahir Ağabey askere giderken onu üniforma ile görüp vatan savunması için ettiği yeminleri işittiğinde Yıldız da askere gitmek ister: "Neden bütün yüksek duyular, kahramanca işleri kendinize lââyık görüyorsunuz? Bin türlü yalanlar uydurarak askerlikten kaçan, orduda bir iş beceremiyen (...) miskin erkekler az mıdır sanki? (Şükûfe Nihal, s.64) sorusuna yanıt ister.

Erkek egemenliğine dayalı toplumlarda "yüksek duyuş, kahramanlık" erkek öznenin varlık alanı ile ilişkilendirilir ve bu cinse olumlu değerler atfedilir. Yerleşik ataerkil düzende aklın egemenliği ile erkek egemenliği aynı çerçevede ele alınıp birbiriyle iç içe konumlandırılır. Erkek özne akılla özdeş kılınırken kadın duyguyla tanımlanır. (Parla, 2020: s.22) Yıldız, rasyonel düşünme becerisi ve dayanıklılık hususunda kadın erkek ayrımcılığını sorgulamaktadır. Aklın erkek tekelinde olmasına karşı çıkan Cumhuriyetin aydın kadın yazarları için bu konu önem arz etmektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren "hep eril kimlikle ilişkilendirilen rasyonellik kavramı, yeni kadın kimliğinin en önemli niteliklerinden biri haline gelmiştir. Bu rasyonellik özelliği aslında kadın direncinin doğal bir uzantısıdır." (Günaydın, 2017: s.194)

Yıldız, erkek özneleri fiziksel ve zihinsel bakımdan üstün görerek onları "kahramanlaştıran" toplumun geleneksel değerlerine uygun yaşama noktasında direnç gösterir. Tartıştığı erkeklere karşı kendi görüşlerini savunurken yengesi ona toplumsal cinsiyet rollerini hatırlatır. Batılı/modern bir özne olarak olumlu kadın figürler arasında kurgulanan yengesine Yıldız şu sözlerle yanıt verir:

"Memleket tehlikede iken kadın, erkek ayrılmaz, yenge! Bir kadın her işi yapabilmeli. Lâzım olduğu zaman silâh başı, lâzım olduğu zaman da beşik başı!" (Şükûfe Nihal, s.65)

Romanda benzer bir konuşma Yıldız ile eşi Hasan arasında geçer. Eşiyle tanıştığı yıllarda Yıldız Anadolu'ya gitmek, cephede bulunmak ister, fakat etrafındaki erkekler bunu tehlikeli bularak kendisine karşı çıkarlar. Yıldız: "Orada kadınlık erkeklik yok" (Şükûfe Nihal, s.94) diye yanıt vererek cesur bir tavır sergiler. Eşi Hasan'ın cevabı dikkat çekicidir: "Şimdiye kadar böyle bir kahraman ruhlu bir İstanbul kızı görmedim (...) Anadolu kadını bunu yapar ama..." (Şükûfe Nihal, s.94) Hasan'ın kendisine yönelik övgü sözlerinin samimiyetini sorgulaması gerektiğini onun kişiliğinde yaşanan değişimin ardından idrak eden Yıldız evlilik kararını eşitliğe dayalı bir birlikteliğe inançla almıştır. Hasan, İstanbul'da eğitimini tamamladığında kendi köyüne dönmüş, ülküleri olan bir genç olduğu için Yıldız onu kendisine yakın hissetmiştir.

Yıldız eğitimsizlik, hastalık ve yoksullukla savaştan Anadolu insanına hizmet aşkı ile doludur. Anadolu'da köylerde "ana, baba, kardeş, hoca, doktor, her şey" olabildiği bir tabloyu düşleyerek mutlu olabilen Yıldız "çeşmeden su taşımaktan başka bir iş bilmeyen genç kızlar" için en önemli meselenin "ülkü" meselesi olduğunu savunur. Yaşama dair umutları ve arzuları olmayan genç kızlara iş imkânı sağlamak gerektiğini belirtip onlara geleneksel el sanatları ile meşgul olacakları atölye kurmayı hayal eder. Şükûfe Nihal açısından kadının eğitimi ve çalışma hayatı en önemli meseleler arasında yer almaktadır. Yazar, *Süs* dergisinde "Fırkamızın Mefkûresi" başlıklı yazısında Kadınlar Halk Fırkasının "kadının ictimaî, iktisadî, bilâhare siyasî sahalarda haklarını, inkişafalarını temin etme" amaçlı kurulduğunu ifade eder: "Türk kadınına mühlik bir mikrop gibi yiyip bitiren, yalnız cehalet değildir, fakr u atalet, onun ikinci hastalığıdır." (Argunşah, 2002: s.57) der.

Şükûfe Nihal'e göre "[b]enliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hatta kendisiyle ilgili olan meselelerin müdâfaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir." (Çakır, 2016: s.127)

Romanda Yıldız, Yüksek Muallim Mektebine geçtiği yıllarda Darülfünun ve Türk Ocağı'nda yapılan toplantılara katılır ve yurdun işgaline tepki gösterir. Fatih mitingi ve Halide Edib'in halka seslendiği Sultan Ahmet mitinginin romanda tasvir edilmesi dikkat çekicidir. "Yeni milletin bedbaht anası" olduğunu belirten Halide Edib'i dinleyen Yıldız hakkın sesi ile hakikatin sesinin o meydanda olduğunu vurgular. (Şükûfe Nihal, s.85)

Kadın hakları mücadelesinde öncü rol üstlenen Şükûfe Nihal, romanda millî mücadele ruhunu mitingler aracılığıyla resmederken yeni ulusun kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ü saygı, sevgi ve minnetle anar. Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı hakları ve özgürlükleri hatırlatarak onun akıl ve bilimle yol gösterici oluşunu ve "bir kahraman kumandan" kimliğini vurgular. "Mustafa Kemal, milletin vicdanında yaşayan, tutuşan bu arzuyu, bu imanı çoktan sezmiş, büyük dehasıyla onun önünde bir güneş gibi parlayarak yol gösteriyordu." (Şükûfe Nihal, s.87) sözleri ile ışığın kaynağına işaret eder.

Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya savaşlarında Türk kadınının emeğinin hatırlatıldığı romanda Anadolu'da geri kalmışlık, cehalet ve yoksulluk manzaraları resmedilir. Açlık ve yoksulluk hususunda duyarlılığını sıkça ifade eden Şükûfe Nihal romanda

Anadolu'nun savaşlar nedeni ile düştüğü acıklı duruma ayna tutar. Kadınların yaşam koşullarına dair farklılıklar meselesine sınıf dinamikleri üzerinden bakılmasını sağlayan sahneler mevcuttur. Kadınların farklı ekonomik sınıflara ait olması meselesi, kadınlara dair konularda "homojen" yapı yerine farklı aidiyetleri olan kadın öznelerin farklılıklarını gözetken geniş bir bakış açısına duyulan ihtiyacı düşündürür. Bürokrat ailelerin yetiştirdiği, kentli ve eğitilmiş kadın özneler dışındaki grubun gündelik yaşamına da ışık tutulur. Romanda Yıldız'ın emekçi kadınları savunan bir kadın olarak sesinin duyulduğu örnekler bu bağlamda dikkat çekicidir. Bursa'da eşi Hasan ile Namık Bey'in işlettiği fabrikaya giden Yıldız, emekçi kadın figürlerin sorunlarını ve çözüm önerilerini dile getirir.

Yıldız'ın kadın hakları ile ilgili samimi çabası ortaya konulurken onun üretime katkıda bulunan, yurdun kalkınmasında rolü olan kimselere desteği ön plandadır. Bir şey üretmeyen kadın figürlerin "seyirlik nesne" rolünü içselleştirip süs, zevk ve sefaya dalmasını eleştirir.

Romanda Farklı Kadın Figürlere Yönelik Eleştiriler

Kadın öznelerin resmedilme biçimlerinde üretici ve tüketici konumları, memleket meseleleri karşısında hassasiyetleri üzerinden farklı kadın kategorileri dikkat çekmektedir. Olumlu kadın imgelerinde en belirgin nitelik öznelerin cinsellikten arınmışlık ve toplum tarafından onaylanmış/kabul görmüş kimseler olmalarıdır. Farklı kadın portreleri betimlenirken kentli modern kadın için rol model olarak sunulan figürler eğitilmiş ve kültürlü iken yoksul ve emekçi Anadolu kadını da romanda Ayşe Kadın örneğinde olduğu gibi olumlu figürler arasında yer alır.

Şükûfe Nihal, kadın öznelerin olumlu niteliklere sahip olmasında eğitim ve terbiyenin önemini altını çizer. Türk Kadını dergisinde "Mekteplerde Kıyafet" başlıklı yazısında "kızların okullara çok süslü olarak gitmelerinden şikâyet ederek, onların kendilerini ilim ve terbiye ile kabul ettirmelerini ister." (Kurnaz, 1996: s.185) Bu görüş romanda kişi kurgusuna doğrudan yansır. Yıldız iki ablasını şu sözlerle tanıtır: "Okumayı pek sevmezler, giyinirler, süslenirler, kendilerine çeyiz işlerlerdi. Komşu çocukları onlara çiçekli, pembe zarflar içinde aşk mektupları gönderirlerdi." (Şükûfe Nihal, s.43) Lüzumsuz işlerle uğraştıklarını düşündüğü kadınları eleştiren, kendi gündelik yaşamında süs ve gösterişten uzak olan Yıldız romanda "boyasız ve soluk yüzü" ile resmedilir. Kadınların zihinsel faaliyetleri ve topluma katkı sunan işleri ile var olması gerektiğini savunan Yıldız, ilerici görüşlere sahip babasının kadın erkek eşitliği taraftarlığına rağmen evde aile üyelerinin edilgen ve suskun hâllerini eleştirir:

"Çarşafli olmalarına rağmen bu toplantıya ablalarım da geldiler. Babam, pek çocuklarını kafes ardında yaşatmak isteyen bir adam değildi. Geniş, serbest düşünceleri vardı. Lâkin o gece ablamlar silik silik bir köşede kaldılar, biraz sonra çekilip gittiler. Onlarda küçük kız kardeşi çekemeyen bir hal vardı." (Şükûfe Nihal, s.46)

Yıldız; giyimle, modayla uğraşan, sandalla Bebek'te gezmelere çıkmayı seven ablalarının görücü usulü ile evlenerek İstanbul'dan Anadolu'ya gittiklerini belirtir. Annesini “kendi halinde, sade, iyi bir kadın” olarak tanımlasa da ailedeki kadınların yanında çok sıkıldığını romanda açık bir dille ifade eder. Makedonya'da hatırı sayılır bir memur olduğu belirtilen babası ile iyi anlaşmasının temel sebebi onun kadınların özgüvenli ve hür yaşamaları hususundaki fikirleridir. Aydın bir kimliğe sahip babasının müzik ve şiir dolu toplantılarında saltanat, istibdat, hükümetin politikaları, işgal süreci gibi önemli konular tartışılırken Yıldız'ın küçük varlığına ekilen tohumlar onun gelişimine yön verir. Annesinin konuklarının onu severken kadınca cümleler kurmalarından rahatsız olan Yıldız babasının konuklarının vatan sevgisi odaklı fikir tartışmalarını, kafatasının içindeki düşüncelerle ilgilendiklerini ortaya koyan sözlerini anlamlı bulur.

Halide Edip'in romanlarında olduğu gibi “modern erkeklerin yoldaşı olmaya kabul edilen eğitilmiş modern kadın” vatan aşkı ile dolu, süs ve makyajdan uzak, sadelik ve ciddiyet taraftarı olup kendisini “milletin annesi” olarak algılar. (Sancar, 2017: s.139) Yıldız'ın kadın kimliğine dair görüşlerinde Milliyetçi ideolojinin kadına atfettiği rollerin tesiri açık biçimde görülür. Aile kavramının önemini sıkça vurgulandığı romanda yeni ulus için ortak değerleri yaşatacak ve yeni nesillere aktaracak öznel eğitilmiş, modern ve güçlü kadınlardır. Milliyetçiliğin koruyucusu kadın figürler için erkekler gibi hür olma ve iktisadi hâkimiyet sahibi olma hususu önemlidir. Sahip oldukları değerler açısından romanda modernleşmeyi temsil ettiğine işaret edilen olumlu figürlerin başında Nükhet ve Şefkat Hanım yer alır.

Nükhet Hanım, Yıldız'ın çocukluk arkadaşı olup romanda edebiyat meraklısı kimliği ile tasvir edilir. Onun istemeyerek evlendirildiği eşi ile sorunlar yaşadığını aktaran Yıldız “çocuk gelin” meselesinin bireyde yol açtığı travmaya işaret eder. “O genç yaşta, çocuk yaşta evlendirilmiş hayatı cemiyetin, aile ananelerinin darbesiyle yaralanmış bir kadındı. Duyuyordu, ıstırap çekiyordu.” (Şükûfe Nihal, s.59) ifadesinde aile kurumuna yönelik bir eleştiri de söz konusudur. Kadınların yaşamında aile ortamı kimi zaman şefkatli bir sıcak yuva olmaktan çıkarak, onları istemedikleri kişilerle erken yaşta evliliğe zorlayıp en acı deneyimleri yaşamalarına neden olur.

Romanda Nükhet kendisini ziyarete gelen Yıldız'a resimli bir edebiyat dergisini gösterirken eşi bu dergiyi elinden alıp “Bıktık artık bu maskara yazılardan, resimlerden” diyerek ona psikolojik şiddet uygular. Eşinden ayrılan Nükhet'in yaşadıklarını analiz etmeye çalışan Yıldız'a göre bu sorunlar “cemiyetin sakatlığından, bilgisizliğinden, duygusuzluğundan ileri geliyordu.” (Şükûfe Nihal, s.60)

Kadının eğitilmesi ile inşa edilecek yeni ulusun fertlerinin kültürlü olması gerektiği eserde sıkça vurgulanır. Yeni hayat ve yeni toplum idealini farklı boyutları ile betimleyen Yıldız eski hayatı “şuursuzluk, cehalet/karanlık, hurafe” ile ilişkilendirir. Olumlu kadın figürlerin akıl ve eğitimin gücüne inanan kimseler olduğuna işaret eden kadın karakter, Şefkat Hanım'ı da Nükhet gibi rol model aydın kadınlardan biri olarak görür. Nükhet ile toplantılara katıldıkları evin sahibi, “lisan bilir, güzel, şen bir kadın” Şefkat Hanım ve eşine dair şu sözleri dikkat çeker:

“Yeni Türkiye'nin bu yeni hayatı içinde Şefkat'le kocası akılları başlarında, değişikliği hazmetmiş, kültür sahibi, muvazeneli insanlardı. (...) Buraya memleketin en münevver insanları, muharrirler, sanatkârlar, bazı ecnebiler de gelirlerdi. Şefkat Hanımın salonu benim için bir cankurtaran vazifesini gördü.”

⁴ (Şükûfe Nihal, s.167)

Batılı değerler karşısında değişen toplumda Şefkat Hanım ve Nükhet başta olmak üzere olumlu kadın figürler saygın bir statü kazanırken onların karşısında İsmet Hanım ve Raife başta olmak üzere sosyal meselelere duyarsız, aile ilişkileri bakımından eleştirilen olumsuz figürler yer alır. Fiziksel ve ruhsal özellikleri ile eleştirilen kimi zaman alay malzemesi yapılan olumsuz figürler kültürel çöküntü sürecinin kadın temsilleri olarak eserde Yıldız'ın bakış açısıyla tanıtılır. İçki ve eğlence âlemine duydukları ilgiyle ön planda olan kadınlar moda ve dedikoduya düşkün kimselerdir. Erkekleri felakete sürükleme gücüne sahip, zehirleyici yönlerini ile betimlenen bu kadın figürler romanda Yıldız tarafından sert dille eleştirilir.

Klişe kadın tipleri değerlendirmesinde Gilbert ve Gubar'ın “melek” ve “canavar” diye tanımladığı tipler Türk edebiyatında Tanzimat Dönemi'nin ilk romanlarında “kurban” ve “ölümcül kadın” olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkek egemen toplumun uyumlu olma, iffet sahibi olma, masumiyet, tevazu gibi erdemlerle kuşatılması uygun görülen kadın tipine aykırı davranışlar sergileyen öznelere “ölümcül kadın” etiketinin vurulması kültürün ortaya çıkardığı normlarla ilişkilidir. (Moran, 2003: s.253) Romanda “tehlikeli” bulunan İsmet Hanım ve Raife toplumsal normlara aykırı davranışlar sergiler. Yıldız'ın taşıdığı sembol değerler bu olumsuz figürleri eleştirdiğinde daha belirgin hâle gelir. İsmet Hanım'a yönelik şu eleştirilerinde Yıldız onun kadınlığını öne çıkarması hususunun altını çizer:

“Otuz yaşına rağmen yirmi yaşında bir genç kız hoppalığına bürünür, kırtır, fıkırdardı. Avrupa'da tahsil ettiğini söylüyordu ama, ben bu Avrupa tahsilinin pek temelli bir şey olmadığını anlamıştım. Bu, daha ziyade gösterişten ibaret bir Avrupalılıktı.” (Şükûfe Nihal, s.17)

Batılılaşmayı yanlış anlayan, süs, gösteriş ve dedikodu meraklısı bir kadın olarak tasvir edilen İsmet Hanım'ı romanda sert bir dille eleştiren Ayşe kadının yorumları da dikkat çekicidir. “Kocası Kurtuluş Savaşı'nda ölmüş bir Anadolu kadını” olarak betimlenen Ayşe kadın Harp Öksüzleri Derneğinin üyelerinden iş istemiş ve orada bir süre çalıştıktan sonra Yıldız'ın evinde çalışmaya başlamış bir karakterdir. İsmet Hanım Yıldız'ın evine gelince Yıldız'ı değil onun eşi Hasan Bey'i sorması sebebiyle Ayşe kadın tarafından yadırganmaktadır. Onu usul ve nezaket bilmemekle suçlayan Ayşe kadın “Biz

⁴ Şükûfe Nihal kendi evinde de uzun süre kalabalık edebi toplantılar düzenlemiştir. Adile Ayda'ya “Etrafımda sanat ve edebiyat bahisleri edilmezse, fikir münakaşaları yapılmazsa, beynimin uyduğunu hissediyorum.” diyen yazar için bu toplantılar oldukça önemlidir. Meşrutiyet öncesinde babası Miralay Ahmet Bey'in evde düzenlediği toplantılara dair bilgi aktaran yazar, 12 yaşında olmasına rağmen katılmasında mahsur görülmeden bu toplantılarda heyecanla beklenen meşrutiyet ile ilgili konuşmaların gerçekleştirildiğini belirtir. (Ayda, 1984: s.108)

de Anadolu'da erkeklerle konuşuruz, ama mertçe konuşuruz. Böyle değil.” diyerek Anadolu kadını ile kentli kadın ayrımının sınırlarını sosyal ilişkiler üzerinden çizer. “Burada Anadolu İstanbul ayrılığı yok. Her yerde her türlü insan olabilir” (Şükûfe Nihal, s.25) diyerek tepki gösteren Yıldız, kişileri tanımadan anlamadan yargılamaması gerektiği hususunda Ayşe kadına tavsiyelerde bulunur.

Yıldız dış görünüşü arka plana iten, sadelikten yana olan bir kadın karakterdir. “Ben İsmet Hanım için, soluk, boyasız yüzüm, basit giyinişimle belki çirkin olmasam bile, besbelli mânasız bir kadını” (Şükûfe Nihal, s.28) diyerek İsmet Hanım'ın kendisine dair olumsuz düşüncelerinin farkında olduğunu ifade eder. Eşinin İsmet Hanım ile sohbetlerini eleştirirken “işsiz güçsüz kadınlar gibi dedikodu etmekten hoşlanan” Hasan tasvirinde de evde zamanını boşa harcayan kadın gruplarından hoşlanmadığını dile getirir. Hasan ile İsmet Hanım'ın eşi Namık Bey de kadınlara dair dedikodularında yabancı kadınları yüceltilirken Türk kadınlarını aşağılar:

“İstanbul'a yerleşen barlarda çalışan Rus kadınlarının hikâyesi başladı. Bu kadınların hepsi yüksek ailedenmiş, kimisi prensesmiş, kimi bilmem neymiş! Parasız yersiz yurtsuz kaldıkları halde bu yabancı ellerde fütur getirmeden (bezginlik getirmeden, bezmeden), neşelerini kaybetmeden yaşıyorlarmış! Türk kadınları olsa ağlayıp sızlarlar, “Bize ne oldu?” diye gece gündüz somurtup şikâyet ederlermiş! Ellerinden bir iş gelmezmiş!” (Şükûfe Nihal, s.33)

Bu sözler karşısında tepki gösteren kişinin İsmet Hanım olması önemli bir ayrıntıdır. “Bu kadınların aile arasına mikrop gibi girdiklerini, serbestliklerini, kayıtsız ahlâklarıyla erkekleri baştan çıkardıklarını söyleyerek Türk kadınına müdafaaya kalkışıyor.” (Şükûfe Nihal, s.33) sözleri kadınların bir başka kadının gözünden “dışlanma” ve “ötekileşme” hâlleri üzerine düşünülmesini sağlar. İsmet Hanım yabancı kadınları “öteki” olarak görürken etnik kimliğe dayalı bir ayrım ortaya çıkar. Kadın öznelere sahip oldukları ortak değerler üzerinden ben ve öteki sınırlarının oluşmasında katkı sağlayan figürlere dönüşür.

Toplumu ahlaki bakımdan çöküşe sürüklediği düşünülen kadın figürlerin dünyası resmedilirken Batılılaşma sorunsalı odak noktadır. Şefkat Hanım'ın toplantılarında Avrupa'dan gelen kültürlü bir genç olarak tanıtılan Seyhan yozlaşmayı eleştirirken modernleşmede kadına atfedilen toplumsal rollerin altını çizer. Onunla aynı fikirleri paylaşan Yıldız toplumsal dönüşümün kadınların kimliğine etkisini irdeleyen bir yanıt verir:

“Kafes, peçe altından yeni çıkanlar, iyi bir kültür sahibi değillerse, iyi bir aile terbiyesi almamışlarsa tabii böyle olur. (...) İster istemez büyük bir inkılâbın sarsıntısı olacaktı. Tabii onlar da yavaş yavaş kendilerine gelirler.” (Şükûfe Nihal, s.173)

Romanda Avrupalılaşma meselesini anlayamayan olumsuz kadınlar arasında sayılan Raife Hanım da Seyhan tarafından aşağılanır. Toplantıların yapıldığı bir salonda Raife Hanım'ı yağlı böreğe benzeten Seyhan ondan her bahsedisinde “Börek Hanım” diyerek

horlayıcı tavrını sürdürür. Onun gibi kadınların aile ortamına alınmaması gerektiğini dile getiren Seyhan'a göre "namuslu kadın, aile kadını, vakur kadın olmanın da başka vasıfları, şartları vardır." (Şükûfe Nihal, s.174) Eşi Hasan'ın sürekli Raife Hanım'ın yanında olmasına üzülen fakat çaresiz kalan Yıldız da Seyhan'ı destekler ve bu tür kadınları "bayağı mahlûklar" olarak tanımlar. (Şükûfe Nihal, s.174) Lisan biliyor gibi görünmeye çalışmalarını da sert dille eleştirdiği kadın grubunun bir ideal ve bir dava sahibi olmadıklarını vurgular. (Şükûfe Nihal, s.177) Gösterişli cümleler kurmaya çalışan kadın öznelerin millî dil akımından da haberlerinin olmadığını, yabancı kelimelerle konuşmayı "büyük bir meziyet, bir Avrupalılık" (Şükûfe Nihal, s.177) olarak gördüklerinin altını çizer. Millî kimliğe sahip çıkarak gelişme ve kalkınmanın mümkün olduğu noktada Yıldız ile hemfikir olan Seyhan ideal kadın addedilen kimselerin eksiklerini de ifade eder. Onun romanda eğitilmiş, dil bilen, entelektüel olarak gördüğü kadın figürleri "ukala, iç yüzleri olmayan, kupkuru, cansız, heyecansız" kimseler olarak eleştirmesi dikkat çeken bir diğer husustur. Seyhan, "kafasıyla kalbinin muvazenesini bulmuş tek kadın" (Şükûfe Nihal, s.179) olduğu gerekçesi ile Yıldız'ı kendisine yakın bulur.

Yıldız, Kadıköylü Raife'nin güzelliğini kullanarak eşini maddi olarak sömürdüğünü fark eder ve Hasan'ın ofisinde Kadıköylü Raife'nin kendi eşinden para istediği bir kartviziti ve birlikte çekti oldukları bir fotoğrafı görür. O anda içinden geçenler onun aile kurumuna dair inancını ve içselleştirdiği değerleri ortaya koyar: "Bana: 'kocana, evine hıyanet etmeyeceksin!' demişlerdi. Ben bu terbiyeyi ne için almıştım. Onu kim için hâlâ kafamda saklıyordum?" (Şükûfe Nihal, s.198) Yıldız bu sözleri ile ataerkil toplumda yerleşik değer kılınan "yuvayı yapan dişi kuştur" algısına duyulan inancı hatırlatır.

Ataerkil toplumun kadına iyi eş ve anne olmayı asli rol olarak dayatmasını sağlayan kalıplar eğitilmiş ve özgüvenli yetiştirilen aydın figürleri de etkisi altına alır. Yıldız, Anadolu ziyaretlerinde köylü kadın figürlerin şehirli kadınlara yaklaşımında da erkeği üstün cins kılan baskın eril söylemin gücünü fark eder. Hasan'ın doğup büyüdüğü köye gittiklerinde orada eşinin kuzeni Gülsüm: "Genç kadın dediğin etli, canlı olur, sen ne kadar da gurusun" (Şükûfe Nihal, s.122) diyerek Yıldız'ı aşağılar. Burada toplumun fiziksel özellikler bakımından kadın bedenine dayattığı güzellik normlarının farklı sınıfların gözünden ele alınması söz konusudur.

Romanda olumsuz kadın figürler estetik merakları nedeniyle eleştirilirken olumlu/onaylanmış kadınlar dış görünüşü merkeze almayan, başkalarının beğenisini kazanmak üzere değil kendi zevkleri doğrultusunda hareket eden kimselerdir. Güzellik kavramına eleştirel bir bakışla yaklaşım onu "ahlâksız" bulan Mary Wollstonecraft'ın görüşleri bu noktada anlamlıdır çünkü Wollstonecraft'a göre "kadın bedensel ve zihinsel güçlerini güzel olmaya yoğunlaştırır, böylece bu güçleri kullanabileceği bambaşka alanlarda, örneğin siyasette, sanatta, sporda ya da bilimlerde kullanmayı köreltir ya da kötürüm eder" (Soysal, 2012: s.263) Deniz Soysal'ın da işaret ettiği üzere erkek öznelerin bedensel hazları için kadının "güzellik" odaklı bir yaşam sürmesi Wollstonecraft'ın sert

eleştirilerinin ana sebebidir. Kadın bireyin zevk nesnesi olarak algılanması ve bunu içselleştirmesi Yıldız için de temel sorunlardan biridir.

Gülsüm tarafından çirkin ve zayıf bulunan Yıldız sadece dış görünüşü değil davranışları sebebiyle de Hasan'ın yakınları tarafından eleştirilmiştir. Köyde Yıldız'a dostane davranan tek kişi, on altı yaşındaki genç Ali'nin şu sözleri kadınları namus kavramı üzerinden kategorilere ayıran bakışı ortaya koymaktadır: “Senin için “kötü kadın” dedilerdi; (...) Hasan burada mektepli bir kız aldı, her gün erkeklerle oturup kalkıyor; diye yazdılar bize.” (Şükûfe Nihal, s.122) Ali, Yıldız'ı övdüğünü düşünerek ifade ettiği sözleri ile erkeklerle sohbet etme meselesinin iffetsizlik olarak algılandığına işaret eder. Romanda olumlu kadın figürler arasında yer alan Ayşe Kadın'ın İsmet Hanım'a yönelik eleştirisinde de kadın-erkek sohbetleri cinsiyet üzerinden eleştiri kaynağı olurken sosyal ilişkilerde hiyerarşik yapılanmanın altı çizilmektedir.

Kadın figürler ataerkil düzenin “namus ve ahlâk” kalıplarını kimi zaman bilinçsizce de olsa tekrarlayarak kadın özneleri kategorilere ayıran yaklaşımları destekler. Bedene dair söylemlerin hiyerarşik ilişkilerle inşa edildiği sosyal yapılarda cinselliğe atfedilen önemin romanda altı çizilmektedir. Namus ve ahlâk hususunda hem taşrada hem de kentte kadın bireylere dayatılan kalıplar kadın belleği aracılığıyla yeni kuşaklara da aktarılırken erkekler sahip oldukları iktidar nedeni ile sınırsız özgürlüğe sahiptir. Hem Hasan'ın hem de iş ortağı Namık Bey'in açık şekilde tacizine uğrayan kadın karakterlerin eyleme geçemeyişlerini toplumsal normlarla ilişkilendirmek mümkündür.

Eril söylemin gücüne dayalı ilişkilerle örgütlenmiş bir toplum “kadınlığın gasp edildiği başat alan” olarak varlığını sürdürürken kadın özneler gündelik hayatta taciz ve tecavüz korkusu ile yaşarlar. İktidar meselesi sadece kamusal alandaki ilişkilerin değil günlük hayatın özel ilişkilerinde de merkezde olup “egemenlik” kavramı ile değerlendirilmesi gereken bir olgudur. “Kadınların aşağılanması erkeğin cinsel haklarına dair fikirlerinden doğmaktadır.” (Bryson, 2019: s.69)

Romanda Hasan, eşi Yıldız'ın gözü önünde Nükhet'i taciz ettiğinde bir hukuki hak arayışının söz konusu olmadığı görülür. Evliliklerinde önemli bir kırılma yaratan bu olay üzerinde uzun süre düşünen Yıldız eşinin “cemiyet hastası” olduğu sonucuna varır. Değişiklikler karşısında dayanıksız olan, her sarsıntıda benliğini yitirdiğini düşündüğü kimselerin ruh hâlini sosyolojik veriler ışığında tahlil etmek gerektiğine inanır. Kendisinden şefkat ve merhamet dilenen eşinin annesi, ablası veya dadısı olmadığını dile getirmesi onun aslında eril söylemin toplumsal cinsiyet rollerinden arınarak bilinçli hareket etme çabasına işaret eder. Geçmişte kendisini “hayalperest” olmakla suçlayıp Yıldız'a “demirden bir istinat” olacağını iddia eden eşi Hasan'a karşı içinde biriken öfkeyi dışa vurmak ister. “Keşke yapayalnız olsam... Benim dayanacak destek aramaya ihtiyacım yoktu. Kendi kendime her yerde tek başıma ayakta durabilirdim.” (Şükûfe Nihal, s.157) cümlesi onun ruh hâlini yansıtır. Boyun eğmeme hususunda kararlılığına dair cümleler dikkat çekici olsa da ikilem söz konusudur. Yıldız, taciz olayından sonra eşinden boşanmaya yönelik bir adım atmaz. Ataerkil zihniyetin yerleşik kalıplarının ne kadar baskın olduğu romanda Namık Bey'in fail olduğu taciz olayında da vurgulanır.

Nükhet'i ve Yıldız'ı sinemada taciz eden Namık Bey iyi bir eğitim, kültür ve görgüye sahip kimse olarak tasvir edilir. Namık Bey'in çok dar bir alanda elle kendilerini taciz etmesine çok öfkelenen kadın karakterlerin kendi aralarında geçen konuşmaları içselleştirdikleri değerlerin yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya koyar:

"Bu küstahlığı bayağı, görgüsüz bir erkek yapsa, hemen o anda kovulabilir. Terbiyesi verilebilir. Lâkin cemiyet içinde yeri olan bir insana bunu yapamıyoruz. Örtbas edip, aman skandal olmasın, kimseler duymasın diye susuyor, onu yine aramıza alıyoruz... Bu iğrençliğe biz de katılıyoruz demek... Ne yazık!" (Şükûfe Nihal, s.152)

Bu noktada eğitilmiş ve güçlü kadın karakterlerin eleştirel sözleri onların yaşadığı iç çatışmaya işaret eder. Kadın özneler kendi bedenlerine yönelik saldırılara rağmen çürümekte olan toplumun gelenekleri karşısında bastırmak zorunda kaldıkları acıların iç çatışmaya dönüşmesine razı olurlar. Kendi bedenleri üzerinden baskı ve denetime maruz kalan kadın bireyler, uğradıkları saldırıları sadece kendi aralarında konuşup yok saymaya çalışırlar.

Feminist araştırmacılar kadının kendi bedeni üzerinde hak sahibi tek kişi olması hususunun önemini sıkça vurgulamaktadır. Lucy Stone; mülkiyet, eğitim ve oy hakkı, kamusal alanda var oluş gibi önemli konularda atılan adımların anlamlı olabilmesi için kadın kendi bedenine yönelik saldırıların kesilmesi, kadının kendi bedeni üzerinde tek hâkim özne olması gerektiğini vurgular. Kadınların özgürlüğü "hane içi konumlarının değiştirilmesi ile" (Bryson, 2019: s.70) kazanılacaktır. Romanda da Yıldız başta olmak üzere kadın bireylerin gerçek anlamda özgürleşebilmesi için onların sadece kamusal alanda görünürlük kazanmasının yeterli olmadığı noktasına ışık tutulmaktadır. Açık bir feminist bilinçlenmeden ve eylemlerden söz edilemeyecek olsa da kadın öznenin bireysel ve toplumsal konumuna dair zihninden geçenler bir uyanışın örtük de olsa habercisi olarak yorumlanabilir.

Eşinin hastalığı nedeni ile ona "bakıcı" olmaya razı olup yurt dışına onunla giden Yıldız toplumsal cinsiyet rollerinin gereğini yerine getirirken iç çatışmalarının sürdüğü anlaşılır. Müzeleri ve Yunan mitolojisini Hasan'a anlattığında Yıldız'ın kültürel donanımı ortaya çıkarken eşinin ilgisiz tavırlarını fark ettiği anda yalnızlığının koyulaşmasına engel olamaz. Hasan "tam bir Avrupalı gibi görünebilmek derdinde" (Şükûfe Nihal, s.245) olduğu için Yıldız kendisini yapayalnız hissettiğini ifade eder. Avrupa'da gördüğü yerleri "kendini sanat ve kültüre vermiş hür insanların dünyası olan" (Şükûfe Nihal, s.245) mekânlar olarak tanımlayan Yıldız "hür olma" meselesinin önemini altını çizer. Hiçbir iktidar aygıtının esaretinde yaşamamak gerektiğini savunan Yıldız hem bireylerde hem de toplumda "şuur" eksiliğini temel problem olarak görür. Sanat eserlerine baktığı anda zihninde uyanan düşünce de bunun bir yansımasıdır: "Stuart Mil'in bir cümlesini hatırladım: Memnun bir hayvan olmaksızın, mustarip bir Sokrat olmak daha iyidir!" (Şükûfe Nihal, s.246)

İç dünyasında bir çatışma yaşayan kadın karakterin Fahir ağabeyi ile mektuplaşmaya devam etmesi onun bilinçlenme yolculuğunda önemli role sahiptir. "Tâ çocukluğundan

beri yurt için çarpan kalbinin ince duygularıyla karşılaşır, vakit vakit hayranlıklarımı söyledim. Ne mutlu Türk kadınına ki aralarında yurt derdini, millet aşkını ruhunda taşıyan senin gibi Yıldız'ları var..." (Şükûfe Nihal, s.250) sözleri milliyetçi ideolojinin kadın imgesine ayna tutarken ulus devlet inşasında kadın öznelerin gücünün altını çizer.

"Tom Nairn milliyetçiliği, modernliğin nimetlerinden faydalanmak için sürekli ileriye hamle yapan, ama bunu yaparken bağımsızlığı kaybetmek korkusuyla geçmişe ve geleneğe tutunmaya çabalayan bir ideoloji olarak tanımlar." Milliyetçiliğe dair bu önemli tanımı aktaran Ebru Aykut'un da işaret ettiği üzere Türk modernleşmesinde milliyetçi damar için ev/yurt kavramlarının anlam dünyası ve onların kendilerine has kimliklerinin özellikle kadınlar tarafından korunması gerektiğine dair inanç söz konusudur. (Aykut, 2020: s.65) Yıldız'ı yüreklendiren Fahir'in mektuplarının da bu inanç ekseninde kaleme alındığı görülür. Bu mektuplar Yıldız'ın kendisini daha güçlü hissetmesini sağlar.

Eyleme geçeceği düşünülen kadın karakter romanın sonunda eşinin kendisinden gizlediği önemli bir gerçeği öğrenir ve iradesini ortaya koyarak özgürleşme yolculuğuna adım atar. Gülsüm'den gelen bir mektubu okuduğunda eşinin yalanlarını öğrenen Yıldız'ın sakin ve güçlü kalmayı başarması dikkat çeken bir ayrıntıdır. Yanında Hasan'ın iki çocuğu ile poz verip ona fotoğraf ve mektup yollayan Gülsüm'e eşinin ağzından bir cevap yazar ve Gülsüm'ün yurt dışında kendileri ile buluşmasını sağlayacak bir plan yapar. "Hasan hasta idi. Onu bu budala, cahil kadının eline bırakırken, çocuğunu üvey ana eline bırakmış bir anne gibi üzülüyordum. Belki kendi önümde ebedi bir saadet yolu açılmakta olduğunu bildiğim halde..." (Şükûfe Nihal, s.256) cümleleri ikircikli durumun sona ermediğinin göstergesidir. Kendisini aldatan eşine uzun süre hasta bakıcılık da yapmış olan Yıldız'ın iç hesaplaşmalarının sürdüğü anlaşılır. Eşinden sürpriz bir veda ile ayrılan Yıldız'ın Paris'te yurda dönüş trenini beklerken yine müzelere gitmesi sanatı şifa kaynağı olarak görmesinden kaynaklanır. "Galiba yalnız uzviyetim işliyordu" diye düşünen Yıldız, Fahir ağabeye gönderdiği telgrafta "Beni karşılayınız. Yalnız dönüyorum" (Şükûfe Nihal, s.259) der. Romanın adında vurgulanan yalnızlık kadın karakterin kendi iç potansiyellerini ortaya koymasını sağlayacak, iyileştirici bir araca dönüşür.

Sonuç

İdeolojik meselelerin bir parçası hâline getirilen kadın konusunu ele alış noktasında sınırlılıklara rağmen Cumhuriyet kuşağının kadın yazarlarının kadın hakları mücadelesinin Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* romanında olduğu gibi edebi metinlerine de yansıdığı görülür. Modernleşme dönemine dair kaygılar ben anlatıcı rolündeki kadın karakterin iç dünyasına ışık tutularak aktarılır. Ulus devlette eşit yurttaş olarak yeni hayatın parçası olma mücadelesi veren Yıldız'ın evlilik yaşamındaki sorunlar toplumsal çalkantılarla iç içe ele alınır.

Romanda modern erkeğe yoldaş olan eğitimli kadın temsili ön plandadır. Bireysel aşkı değil vatan sevgisini önceleyen, cinsellikten uzak, sadeliği savunan idealist aydın kadın

özne için millî dava odak noktasıdır. Millî idealleri önceleyen kadın bireyin toplumda anne/öğretmen rolünün altını çizen bir tutum söz konusudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçi ideoloji ile modernleşme arasındaki bağlantı *Yalnız Dönüyorum* romanında Yıldız başta olmak üzere kadın öznelerin kimlik inşasını şekillendirmede önemli role sahiptir.

Özgürlük ve ahlâk ekseninde gerçekleştirilen tartışmalar romanda özellikle kadın portrelerinin tasvirinde etkilidir. Toplumun kültürel ve ahlâki dokusunun korunması, aile kavramı ile ulusun iç içe değerlendirilmesi meselesi kadın karakterlerin konumlarında belirleyicidir. Toplumsal değişimde öncü rolündeki eğitimli aydın kadının aile yaşamı resmedilirken onun kimliğinin sosyal sorumluluklar üzerinden tanımlanması dikkat çeken bir husustur. Yıldız'ın evlilikte yaşadığı hayal kırıklığını ve ruhsal sorunlarını aktaran Şükûfe Nihal kadını yok sayan ya da pasif olarak kurgulayan erkek yazarlardan farklı bir tutum sergiler. Kadın yazınına katkı sunduğu düşünülen roman; tarihsel, siyasi ve kültürel koşullarda yaşanan değişimi kadın karakterin gözünden yansıtır. Kendi bireysel gelişimine değil toplumun kalkınması ve yükselmesine odaklanan Yıldız iç seslerine kulak verdiğinde ruhsal açmazları ile yüzleşir. Ataerkil toplumun kültürel kurumlarının ürettiği değerler ve kadın özneleri sıkıştırdığı kalıplar Yıldız başta olmak üzere romandaki kadınların hem kendi cinsleri hem de karşı cinsle ilişkilerine yön vermektedir.

Romanda İsmet Hanım ve Raife başta olmak üzere olumsuz kadına yönelik klişe tipler üzerinden yapılan eleştirilerde kadın kategorileri ön plandadır. Alafrangalaşan, toplumda ahlaki değerlere zarar verdiği düşünülen "tehlikeli" kadının karşısında yeni toplumun inşasında vazife bilinci ile hareket eden rol model aydın kadın yer alır. Kadınların birbirini "öteki" kılan davranışlarında ataerkil cinsel kalıpların etkisi olduğu düşünülmektedir.

Batılılaşmanın topluma etkilerinin irdelendiği romanda Cumhuriyetin aydın kadınları idealize edilir. Aydın kadının toplumsal meselelerde aktör olma çabası Yıldız'ın iç yolculuğu üzerinden ele alınır. Kadın yazarın kendisiyle özdeş olduğu düşünülen Yıldız'ın toplumun bir üyesi olarak duyarlı bir vatandaş kimliği, onun kadın kimliğinden daha baskındır. Erkek egemen kültürün üretimi olan değerleri pekiştiren bir söylem yeniden üretildiğinde kadın özneler için esaret ortadan kalkmış olsa da özgürleşme meselesi temel sorun olarak kalır.

Benlik algısı ve hür olma hususuna dair önemli sorgulamaları ile dikkat çeken Yıldız'ın kadın hakları mücadelesinde öncü rol alma isteği ve bunun önündeki engeller romanda kadın duyarlılığı ile işlenir. Kurmaca metinde onun iç dünyasını odak hâline getiren çelişkiler, ikilemler, iç çatışmalara ayna tutulması yazarın kadınların özgürlük mücadelesine verdiği öneme işaret etmektedir. Hastalığı boyunca eşinin bakımını üstlenen ve bu süreçte de özverili eş rolünü sabırla sürdüren Yıldız, romanın sonunda kendisini yalnız fakat güçlü hisseder. Dolayısıyla bu durum romanın adında geçen "yalnız dönüş" eyleminin kadın karakterin aynı zamanda kendi özüne dönüşü olarak okunmasını mümkün kılar. Yıldız'ın insan ilişkileri ve kültür bağlamında kendini bir

özne olarak gerçekleştirme yönünde varoluşsal ve tarihsel-sosyal gerilimler çerçevesinde sürdürmeye çalıştığı yaşam yolculuğu romanın kurgusunda göze çarpan bir husustur. Bu noktada, okura kendi yaşam serüvenindeki “yalnız dönüş”leri yeniden düşünme ve değerlendirme imkânı da ortaya konulur.

Kaynaklar

- Adak, H. (2020). Otobiyografik benliğin çok-Karakterliliği: Halide Edib'in ilk romanlarında toplumsal cinsiyet. (Irzık S.& Parla J. Derl.) *Kadınlar dile düşünce*. (161- 178). İletişim Yayınları.
- Argunşah, H. (2002). *Bir cumhuriyet kadını Şükûfe Nihal*. Akçağ Yayınları.
- Ayda, A. (1984). *Böyle idiler yaşarken (Edebî hâtıralar)*. Ayyıldız Matbaası.
- Aykut, E. (2020). İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce feminizm*, (s.56-67). 10, İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2020). Feminizmin "dalgalar"ı, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce feminizm*, (s.506-511). 10, İletişim Yayınları.
- Bryson, V. (2019). *Feminist politika teorisi*. (Aylin Gülaşık Çev.) Phoenix Yayınevi.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.
- Çayırıcıoğlu, D. (2022). *Kadınca bilmeyişlerin sonu 1960-1980 döneminde feminist edebiyat*. İletişim Yayınları.
- Çayırılık, N. (1993). *Şükûfe Nihal Başar'ın Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği Üzerine Bir İnceleme*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Davaz, A. (2014). *Eşitsiz kız kardeşlik*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Durakbaşa, A. (2012). *Halide Edib Türk modernleşmesi ve feminizm*. İletişim Yayınları.
- Günaydın, A. U. (2017). *Kadınlık daima bir muamma Osmanlı kadın yazarların romanlarında modernleşme*. Metis Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (Aksu Bora vd. Çev.) Metis Yayınları.
- Kayhan, T. Y. (2005). *Kadın şairde kadın: Şükûfe Nihal'in şiirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını*. MEB Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet döneminde Türk kadını*. MEB Yayınları.
- Kür, İ. (1995). *Yarısı roman*. Yapı Kredi Yayınları.
- Moran, B. (2003). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Onbaşı, F. G. (2012). Kadınlar halk fırkası: doğudan yükselen ışık, *Doğu Batı*. (63), 75-92
- Parla, J. (2020). Kadın eleştirisi neyi gerçekleştirdi, (Sibel Irzık & Jale Parla Derl.). *Kadınlar dile düşünce*. (s.15-33). İletişim Yayınları.
- Sakman, N. (2018). *Kendine ait bir kalem*. İthaki Yayınları.

- Sancar, S. (2017). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti Erkekler devlet kadınlar aile kurar.* İletişim Yayınları.
- Soysal, D. (2012). Wollstonecraft ve kadın güzelliği üzerine. *Doğu Batı*, (63), 261- 271.
- Şükûfe Nihal (2005). *Yalnız dönüyorum.* L&M Yayınları.
- Ural, T. (2020). Erken cumhuriyet dönemi romanında feminist söz. (Feryal Saygılıgil, & Nacide, Berber Ed.) *Modern Türkiye’de siyasi düşünce feminizm* . (s.715- 730). 10, İletişim Yayınları.
- Yaraman, A. (2001). Resmi tarihten kadın tarihine. Bağlam Yayınları.
- Yılmaz, H. (2023). *Türk olmak erken cumhuriyet dönemi’nde milliyetçi reformlar ve kültürel tartışmalar 1923-1945.* (Ayşe Özbay Erozan Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zorlutuna, H. N. (2021). *Bir devrin romanı.* Panama Yayınları.